

Tanzimat'tan bir kadın profili: Fatma Aliye Hanım'ın Refet Öğretmen'i**Merve AYDOĞDU ÇELİK¹****APA:** Aydoğdu Çelik, M. (2019). Tanzimat'tan Bir Kadın Profili: Fatma Aliye Hanım'ın Refet Öğretmeni. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö5), 146-157. DOI: 10.29000/rumelide.606101.**Öz**

Anadolu coğrafyasında kadının görünürlüğü temelde Cumhuriyet ile ilişkilendirilse de Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında kadınların toplumsal statüleri üzerine kafa yorulduğu görülmektedir. Tanzimat Dönemi'nde her alana sirayet etmeye başlayan Batılılaşma ve modernleşme hareketi kadın meselesinde de etkili olmuştur. Bu hususta kalem oynatan ilk kadınlardan biri Fatma Aliye Hanım'dır. Fatma Aliye Hanım, hem makalelerinde hem de romanlarında kadınların evlilik, boşanma, çalışma hayatı ve eğitim gibi alanlardaki sorunlarına değinerek içinde bulunduğu dönem bağlamında öncü fikirler sunmuştur. Esasen Fatma Aliye Hanım da ilk kadın romancımız olarak oldukça önemli bir figürdür. Bununla birlikte, bu çalışma Fatma Aliye Hanım'ın biyografisine odaklanmayacaktır. Eserlerinde güçlü kadın karakterler çizmiş olan yazarın *Refet* isimli romanı Tanzimat Dönemi Osmanlı kültüründe kadınların sosyal statüleri ve kadına bakış açısı çerçevesinde kadının meslek sahibi olmasından ötürü sahip olduğu bağımsızlık ve toplumsal görünürlük ile ilişkilendirilerek incelenecektir. Adı geçen eserin ana karakteri olan ve esere ismini veren Refet küçük yaşta yetim kalmış fakat çeşitli güçlülere göğüs gererek eğitim alarak öğretmen olmuş bir genç kadındır. Karakterin kamusal alanda kabul gören bir meslek edinerek maddi bağımsızlığını sağlaması ve bu sebeple bir erkeğe "eş" olmayı tercih etmeyip hayatını "kendine yetebilen bir kadın" olarak idame ettirmesi kadının erkekten bağımsız kurgulanan kimliğini ortaya koymasından son derece önemli ve örnek alınasıdır. Bu bağlamda, bu çalışma Refet Öğretmeni erkek egemen kültürün uygulamalarına edilgen bir şekilde körü körüne bağlanmayıp kendi ayakları üzerinde durmayı başarmış bir kadın olarak değerlendirir. Çalışmada "feminizm" sözcüğünün kullanılmasından bilinçli bir şekilde kaçınılmıştır; çünkü Fatma Aliye'nin İslami kültürden beslenerek bu eksende oluşturduğu fikirler romanın daha geleneksel bir çerçevede değerlendirilmesini zorunlu kılar. Bu sebeple, çalışmanın odağı Refet'in bir feminist olup olmadığını veya Osmanlı'da feminizmi tartışmak değil, yakın okuma yöntemini izleyerek, Osmanlı kadın hareketi çerçevesinde özgürleşmiş ve otonom bir kadın figürü olarak önemini vurgulamaktır.

Anahtar kelimeler: Tanzimat dönemi, Fatma Aliye Hanım, Refet, kadın sorunu, evlilik.**The portrait of a woman from the Tanzimat period: Teacher Refet of Fatma Aliye Hanım****Abstract**

Even though the public presence of women in Anatolia has been associated with the newly-founded Republic, it is seen that there was a focus on the social status of women in the last century of the Ottoman Empire. The Westernisation and modernisation movement, which was observed in many areas of life during the Tanzimat period, was also influential in the woman question. One of the first

¹ Dr. (Tekirdağ, Türkiye), merve_aydogdu1987@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0001-7354-9705 [Makale kayıt tarihi: 16.04.2019-kabul tarihi: 18.08.2019; DOI: 10.29000/rumelide.606101]

women to write on the issue is Fatma Aliye Hanım. Fatma Aliye Hanım, who deals with the problems of women regarding marriage, divorce, professional life and education, presents pioneering ideas within her social milieu. Fatma Aliye Hanım herself is quite an important figure as she is considered to be the first female novelist in the Ottoman Empire. Nonetheless, this study does not concentrate on her biography but seeks to examine one of her novels *Refet*, among many others in which she produces strong heroines, within the framework of the social status of women in the Ottoman culture during the Tanzimat period relating it to female independence and social visibility owing to her profession. Refet, who is the protagonist and the titular heroine, is a young woman who has been orphaned at a young age but has got education to become a teacher despite dire conditions. The fact that she obtains financial independence by earning her living by a socially acceptable profession and therefore not preferring to be a “wife” but maintaining her life as a “self-sufficient woman” is of utmost importance and exemplary for women to construct their identity independent of a male counterpart. In this context, this study concludes that Teacher Refet is an autonomous woman who does not passively comply with the practices of the patriarchal culture. This study consciously avoids employing the word “feminism” because Fatma Aliye’s thought is fed upon the Islamic tradition, and thus necessitates a relatively traditional interpretation. Therefore, the aim of the study is not to discuss whether Refet is a feminist or to discuss feminism in the Ottoman Empire, but, by means of the close reading method, to emphasize her importance as a liberated and autonomous female figure within the framework of the Ottoman women’s movement.

Keywords: Tanzimat period, Fatma Aliye Hanım, Refet, woman question, marriage.

Giriş

Anadolu coğrafyasında Osmanlı kadınının toplumsal ve sosyal statüsüne ilişkin değerlendirmelerde kadının görünürlüğü ve çeşitli haklar elde etmesi Cumhuriyet ile ilişkilendirilmiş ve rejim değişikliğinden önce kadınların kafesli pencereler ardında edilgen bir yaşam sürdüğü düşünülmüştür. Cumhuriyet öncesi dönemin kadın hareketi bakımından kısır olduğu yargısı da çeşitli akademisyenler tarafından dile getirilmiştir. Örneğin Emel Doğramacı kadın haklarını Cumhuriyet ile ilişkilendirir. Doğramacı'ya göre, Türk kadınının kurtuluşu çetin ve tarih boyunca süren bir mücadelenin sonucu değildir. Aksine, 1923'te Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Cumhuriyetin ilan edilmesi ile kadını erkekten aşağı bir konumda tutan eski değer ve kavramlardan aniden kopulmuş ve kadınlara Avrupa'daki hemcinsleri gibi erkeklerle eşitlik verilmiştir (2000, s. 1).² Doğramacı kadına tüm hakların Atatürk sayesinde verildiğini ve Cumhuriyet öncesinde bir kadın hareketinin var olmadığını ifade etmektedir. Benzer bir şekilde, Ayşegül Yaraman da kadınların toplumsal hayattan izole, kendileri ve ait oldukları toplum hakkında fikir beyan etmekten uzak, sessiz ve edilgen bir konuma indirgenmiş olduklarını söyler: “Özetle kadın, kafes arkasında, çarşaf içinde ve ev dışı yaşam pratiğinin, hele hele karar mekanizmalarının çok uzağındadır” (1992, s. 23) der. Kadının kamusal alanda var olmadığı ve kendini ilgilendiren meselelerde hiçbir söz hakkının bulunmadığı fikrini Tanzimat döneminin (1839-1876) en önemli kadın dergisi *Kadınlar Dünyası* üzerine yaptığı çalışmalar ile Osmanlı kadın hareketine önemli katkılarda bulunmuş Serpil Çakır dahi dile getirmektedir. Çakır'a göre Osmanlı'da kadınlar ve erkekler ayrı dünyalara aittir. Kadının dünyası özel ve mahremken, erkek kamusal alanda yer alır. Dinsel

2 “It may be of interest to some and surprise to others to know that the full emancipation which Turkish women enjoy is not the outcome of a hard and continual fight on the part of the women as that of Mary Wollstonecraft in England, for example. Nor is the emancipation enjoyed by Turkish women today the result of struggle throughout history as was the case again in England, and some other countries. Rather, with the declaration of the Turkish Republic in 1923 under the leadership of Mustafa Kemal Atatürk a sudden break was made with old values and concepts, which kept women in an inferior status, and legally they were given great equality with men and with their European counterparts” (Doğramacı, 2000, s. 1).

ve ataerkil kurallar çerçevesinde inşa edilmiş bu dünya düzeninde kadın ve erkeğin rolleri de birbirinden ayrılmış; ev içi görevler kadına, dış dünyaya ait roller ve görevlerse erkeğe bırakılmıştır (Çakır, 2011, s. 226). Kadın ve erkekten farklı davranış kalıpları bekleyen bu düzen ailede verilen eğitim ve terbiye ile pekiştirilmeye çalışılır; erkeğe tahakküm özgürlüğü verilirken kadın erkeğe muhtaç bir konuma indirgenir. Bu sebeple de kadının çalışıp kendi hayatını idame ettirmesine izin verilmez; o yalnızca anne ve eş olarak tahayyül edilir” (Çakır, 2011, s. 171-172). Bahsi geçen alıntılar, kalıplaşmış cinsiyet rolleri ve geleneksel değerlerin hüküm sürdüğü Osmanlı kültüründe kadının hareket ve konuşma alanının oldukça sınırlı olduğu hükmüne varmaktadır.

Osmanlı kültürüne ilişkin bu değerlendirmelerde doğruluk payı olduğunu inkâr etmemek gerekmektedir zira Osmanlı Devleti ve kültürü kuşkusuz ataerkil temeller üzerine inşa edilmiştir. Bununla birlikte, özellikle Tanzimat döneminden³ itibaren toplumda filizlenen Batılılaşma ve modernleşme hareketi ile kadın cinsiyetinin yaşantısında da değişiklikler olduğu, kadının toplumsal statüsünde bir iyileştirilmeye gidildiği ve kadınların da çalışma hayatına girerek kamusal alanda varlığını göstermeye başladığı yadsınamaz bir tarihsel gerçektir. Mevzu-bahis sosyal ortam çerçevesinde roman, “Fatma Aliye Hanım’a Osmanlı kadınlarının sorunlarını tartışmakta vasıta olmuş, kendisine kadın sorununu tartışacağı rahat bir zemin hazırlamıştır” (Gençtürk-Demircioğlu, 2010, s. 105). Bu bağlamda bu çalışma, Fatma Aliye Hanım’ın *Refet* (1896-1897) romanındaki ana karakter Öğretmen Refet’i kadınların koruyucu-kollayıcı ve hükmedici bir erkek figürü olmadan da var olabileceğini kanıtlayan, kendi hayatını idame ettirebilecek güçte bir kadın figürünün temsilcisi olarak inceler; çünkü karakterin kamusal alanda kabul gören bir meslek edinerek maddi bağımsızlığını sağlaması ve bu sebeple bir erkeğe “eş” olmayı tercih etmeyip hayatını “kendine yetebilen bir kadın” olarak idame ettirmesi kadının erkekten bağımsız kurgulanan kimliğini ortaya koymasından son derece önemli ve örnek alınasıdır.

Romanın analizine geçmeden önce ifade edilmelidir ki, *Refet* romanı feminist bir okumaya tabi tutulabilir gibi görünse de, bu çalışmada “feminizm” sözcüğünün kullanılmasından bilinçli bir şekilde kaçınılmıştır; çünkü Fatma Aliye Hanım’ın İslami kültürden beslenerek bu eksende oluşturduğu fikirler romanın daha geleneksel bir çerçevede değerlendirilmesini zorunlu kılar. Bu sebeple, çalışmanın odak noktası Refet’in bir feminist olup olmadığını veya Osmanlı’da feminizmi tartışmaktan ziyade kendisinin -Osmanlı kadın hareketi çerçevesinde- meslek sahibi, bekâr ve bağımsız bir kadın olması sebebiyle özgürleşmiş ve otonom bir kadın figürü olarak önemini vurgulamaktır. Bu amaçla, çalışmada yakın okuma yöntemi takip edilerek, Fatma Aliye Hanım’ın Refet karakteri aracılığıyla okuyucuya iletmek istediği mesaj ve yaşadığı dönemin sosyal yapısı ve kültürü üzerine dile getirdiği görüşleri mercek altına alınacaktır.

Tanzimat’ta eğitim üzerine düşünceler ve kadın hareketi

Osmanlı Devleti’nin 18. yüzyıldan itibaren Avrupa karşısında güç ve toprak kaybetmeye başlaması, ekonomik ve askeri alandaki başarısızlıkları çeşitli yenilik hareketlerini zorunlu kılmıştır. Kötüleşen durumun önüne geçmek ve devletin yeniden eski gücüne kavuşmasını sağlayabilmek için yapılması gerekenler araştırılmış ve bu sebeple de öncelikle askeri ve devlet yönetimiyle ilgili hususlarda Batı medeniyeti model alınarak yenilikler yapılmıştır. Tanzimat döneminde ön plana çıkan Batılılaşma hareketi yalnızca askeri ve yönetsel alanda değil, eğitim, kadının eğitimi, kadının toplumsal konumu

3 TDK. 1. *isim* İdari işlerin düzeltilmesi için alınan önlemlerin ve uygulamaların tamamı. 2. *özel, isim, tarih* Sultan Abdülmecit zamanında, 1839’da Gülhane Hatt-ı Hümayunu adıyla anılan bir fermanla ilan edilen, yönetimi iyileştirme tasarısı ve bu iyileştirmenin yapıldığı dönem.

ve kadın hakları konularında da belirleyici olmuştur. Dolayısıyla, modernleşme hareketi bağlamında, yüzyıllardır ataerkil kurallar çerçevesinde şekillenen kadın kimliği de sorgulanmaya başlamıştır. “Tanzimat aydınları, kadınlara erkeklerle eşit eğitim imkânı verildiği takdirde onların da erkekler kadar bilgi sahibi olabileceğini özellikle de öğretmen olarak topluma hizmet verebileceklerini savunmuşlardır” (Konyar, akt. Çakmak, 2013, s. 47). Örneğin, Abdülhak Hamit Tarhan, *Tarık* isimli eserinde “bir milletin kadınları, ilerleme derecesinin ölçüsüdür” (akt. Kurnaz, 2011, s. 74) diyerek kadınlara verilmesi gereken önemin altını çizmektedir. Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami, Namık Kemal gibi aydınlar da kadının aile içindeki konumu ve erkek-kadın ilişkileri hususunda eleştirilerini dile getirmişler, kadın eğitiminin önemini toplumsal ilerlemenin bir önkoşulu olarak vurgulamışlar ve kadınların erkeklerden geri kalmış olmasını zekâca eksikliklerine değil eğitim eksikliğine bağlamışlardır. Benzer şekilde, *Kadınlar Dünyası* dergisinde de iki cinsiyet arasında doğuştan gelen bir fark olmadığı, mevcut farklılığın kadınların yetiştirilme biçiminde olduğu ve kadınlara atfedilen değer ve önyargılardan kaynaklı olarak kadının ikinci plana atıldığı üzerinde durulmuştur (Çakır, 2011, s. 168-169). Fatma Mükerrerem “Kadınlık Hakk-ı Müsavat-ı Tamme” başlıklı 10 Kasım 1329 [1911] yılında yayınlanan yazısında bu konu hakkında şöyle demektedir: “[Kadınlara] lazım gelen terbiyeyi versinler ve onların siyasi ve ictimâî nokta-i nazardan erkeklerle müsavatını [eşitlik] tasdik etsinler. O zaman kadınların neye kabiliyetli olduğu anlaşılacaktır” (akt. Çakır, 2011, s. 217). İslami değerler ve ataerkil oluşuma şiddetle meydan okumamakla birlikte, toplumun yeniden yapılanmasına yol açabilecek bu düşüncelerle birlikte kadınlar “toplumsal yaşamda farklı bir statü kazanmak amacıyla taleplerde bulunmaya başlamıştır” (Çakır, 2011, s. 59). Diğer bir deyişle verilmiş cinsiyet rolleri sorgulanmaya başlanmış ve toplumun dönüşmesi için bütüncül bir hareketin gerekliliği savunulmuştur. Meriç bu talebi şu şekilde değerlendirir:

Hürriyet talebiyle yeniden tanımlanan bu dönem, hem kadın hem de erkek açısından yeni ve ciddi bir değişmeye zemin hazırlamıştır. Bu söylemin kadın tarafından seslendirilmesi kamusal eğitimin mecburi tutulmasıyla ilintilidir. Eğitimle toplum hayatında farklı hareketlilik alanlarında, yeni bir biçimde var olma durumlarını keşfeden kadınlar bunun gereklilik, bir başka ifadeyle hak olduğunu her fırsatta dillendirmişlerdir. (2005, s. 112)

Nitekim Tanzimat döneminden II. Meşrutiyet'e değin uzanan bu dönemde yalnızca erkek aydınlar değil, çıkardıkları çeşitli dergiler aracılığıyla kadınlar da kendi sorunları, toplumun kadınlara yönelik aksayan yönleri ve kadınların sahip olmak istedikleri haklar hususunda kalem oynatmışlardır. Bu bağlamda *Kadınlar Dünyası* ve *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi yayın organlarında yazıları çıkan Fatma Aliye Hanım, Makbule Nigar Hanım, Şair Leyla gibi aydınlar ve daha birçok kesimden bu dergilere yazı gönderip dilek ve şikâyetlerini dile getiren kadınlar Osmanlı kadın hareketinin bütüncül bir eyleme dönüşmesi için çaba harcamışlardır. Seniha Fuad “Maarif” başlıklı 1 Mayıs 1329 [1911] yılında yayınlanan yazısında kadın eğitiminin önemsenmemesinden, kadınlara verilen eğitimin çok sınırlı olduğundan ve eğitimsizliğin kadını erkeğin eline mahkûm kıldığından yakınır: “Bizde tahsil-i nisvana [kadınlar] o kadar ehemmiyet verilmez. Biraz okudu, yazdı mı artık bir kadın için bu kadarı kâfi olur. Bir kadın geçinmek için daima, erkeğin eline bakar, teşrik-i mesai [birlikte çalışma] edemez” (akt. Çakır, 2011, s. 306). Fuad, kadın-erkek eşitsizliğinin arkasında yatan temel nedenin kadına yeterli eğitimin verilmemesi olduğunu görür, çünkü eğitimsiz kadın daima pasif kalacak, toplumsal yaşamda söz sahibi olabilecek rollere sahip olamayacaktır.

Şunu da belirtmek gerekir ki kadınlara kendi düşüncelerini ifade etme olanağı sağlayan bu dergilerde yine de kadınlar kimi zaman yazılarını isimsiz veya erkek imzasıyla yayınlamışlardır. Bunun sebebi kadınlar tarafından yazılan eserlerin pek de dikkate alınmaması ve kadınların yazma yeteneği olduğuna inanılmamasıdır (Çakır, 2011, s. 415). Nitekim Fatma Aliye (1862-1936) Georges Ohnet'nin *Volonté* eserini çevirdiği ve “Bir Kadın” olarak imzaladığı vakit kimse çevirmenin bir kadın olduğuna inanmaz

Çünkü bir kadının böylesi güzel bir eviri yapabileceği veya yabancı bir dile böylesine hkim olabileceği düşünülmez.

Dönemin kadın dergilerinde çıkan yazılara ve romanlara bakıldığında kadınların en büyük sorunlarının ve bu doğrultuda en çok arzuladıklarının aile içindeki konumlarının değişmesi üzerine olduğu görülür. Ailede yalnızca eş veya anne kimliğine sahip, bir erkeğin boyunduruğunda olan kadın toplumsal görünürlüğünün arttığı ve verili cinsiyet rollerinin dışına çıktığı bir dünya tahayyül eder. Bu hususta toplumsal yapıyı ve kadınların mevcut konumunu değiştirecek itici gücün de kadının eğitimi olduğu bilinmektedir. Bu sebeple eğitim konusu üzerinde bilhassa durulur, zira kadınlar eğitimin yalnızca kendilerini erkek boyunduruğundan kurtaracak bir can simidi olmayacağını düşünür. Öyle ki, “eğitim sayesinde kadınlar çeşitli bilgilerle donatılabileceği gibi, kendi gücünü ve değerini de anlayabilecek düzeye gelecektir” (akır, 2011, s. 307). Diğer bir deyişle, eğitim kadının verili cinsiyet rollerinden sıyrılıp kendini gerçekleştirebilmesi için bir önkoşul olarak görülmektedir. İşte bu sebeple kadınlar da erkekler gibi okula gitme ve eğitim hakkı talep etmişlerdir. Bununla bağlantılı olarak kadının çalışma hayatına girmesi gerekliliği üzerinde de durulur. “Kadının alışması, başlıca iki nokta açısından önemliydi. İlki, lke ekonomisinin gelişimine katkıda bulunması, ikincisi ve özellikle vurgulananı, kadının ekonomik bağımsızlığını sağlamasıydı” (akır, 2011, s. 363). Sonuç olarak, dönemin anlayışına göre, eğitim ve çalışma hakkı kadınları ikincil konumdan kurtaracak ve bağımsızlıklarını temin edecektir.

Kadın hareketinde nc bir kalem: Fatma Aliye Hanım

Bahsi edilen konular üzerinde ilk kadın romancımız olarak kabul edilen⁴ Fatma Aliye Hanım da sıklıkla durmuş ve romanlarında kadınların muzdarip olduğu sorunları dile getirerek çeşitli açmazlardan kurtulmalarını sağlamak için zm nerileri sunmuştur. Kendisi, kadınların evlilik, boşanma, çalışma hayatı ve eğitim alanlarındaki sorunları hususunda içinde bulunduğu dönem bağlamında nc fikirlere sahiptir. Bu noktada romanın incelemesine geçmeden önce, Fatma Aliye’nin her ne kadar kadının çalışmasını destekleyen bir yazar olduğu doğru ise de, yazarın geleneksel ataerkil yapıya şiddetli bir müdahalede bulunmadığını ve bu sebeple de kadının iffetine söz getirmeyecek öğretmenlik mesleğini en ideal meslek olarak seçtiğini vurgulamak gerekir. Nitekim Canbaz’a göre, Fatma Aliye ataerkil ğretleri içselleştirmiş durumdadır ve “kadınların ancak ihtiyaç duyduklarında çalışmalarını vurgulamasının nedeni, eve ekmek getirme sorumluluğunun erkeğe ait bir sorumluluk olduğuna inanmasıdır” (2005, s. 86). Bununla birlikte, Refet’in karşısına evlenebileceği bir aday çıktığında evlenmeyi reddetmesi onun kendine duyduğu öz güvenin bir işareti olarak değerlendirildiğinde olduğua önemlidir. Bu sebeple, karakterin eğitim sürecinde çektiği maddi sıkıntılar göz önüne alındığında, Fatma Aliye’nin Refet’i adeta kahramanlaştırdığını söylemek yanlış olmaz. Esen de Fatma Aliye’nin gelenekçi ve modernin kısılcacında kaldığını dile getirir: O’na göre, Fatma Aliye “*Nisvan-ı İslam*’da ve birçok makalesinde son derece gelenekçi bir yaklaşımla bakar kadın sorunlarına. Ama romanlarında alttan alta başkaldıran, gcl, tuttuğunu koparan kadınlar çizmiştir” (2017, s. 117). Bu sebeple Refet’in Osmanlı kadın hareketi çerçevesinde nc bir rolü olduğunu söylemek yerinde bir yorum olacaktır. Nitekim Zihnioğlu’na göre de “eğer Osmanlı feminizmi adı altında bir düşünsel ve eylemsel etkinlikten söz edebilirsek, bu oluşun en önemli düşünürünün Fatma Aliye olduğunu da ileri sürebiliriz” (2003, s. 44).

4 Zafer Hanım 1877’de *Aşk-ı Vatan* isimli bir roman yayınlamışsa da başka bir romanı olmadığından romancı olarak nitelendirilmez. Bu sebeple beş roman yayınlamış Fatma Aliye Hanım ilk kadın romancımız olarak kabul edilir.

Tanzimat öncesi dönemde eğitim alanındaki yenilikler genellikle askeri amaçlar çerçevesinde ordunun durumunu iyileştirmeye yöneliktir. Bu dönemde kadınlar yalnızca sıbyan mekteplerinden⁵ faydalanabilmişlerdir. Kız çocuklarına orta öğretim imkânı ilk kez Tanzimat döneminde, 10 Kasım 1858'de sunulan bir kanun teklifinin ardından mümkün kılınmış ve ilk kız rüştiyesi 6 Ocak 1859'da İstanbul'da açılmıştır. İlk idadi ise II. Abdülhamit döneminde 13 Mart 1880 yılında faaliyete geçmiştir. Ne yazık ki Avrupa standartlarına uygun eğitim veren bu okul ilgisizlikten ötürü iki yıl sonra kapatılacaktır. Bununla birlikte okul kadınlara ilk kez lise düzeyinde eğitim veren okul olması açısından oldukça önemli bir girişimdir. Tanzimat döneminde kadınlara mesleki eğitim verilmesinin de önü açılmıştır. Ebe Mektebi, Kız Sanayi Mektebi ve Kız Öğretmen Okulu ilk kez bu dönemde açılmıştır. İlk Ebe Mektebi 1843'te, İlk Kız Sanayi Mektebi 1859'da, ilk Kız Öğretmen Okulu ise 26 Nisan 1870'te faaliyete geçmiştir (Kurnaz, 2011, s. 24-53). Kız Öğretmen Okulu veya Dârümuallimât Osmanlı kadınına yönelik eğitim hareketleri bağlamında oldukça önemli bir yere sahiptir zira böylece hem kadınların öğretmen olarak çalışma hayatına atılıp yaşamını idame ettirebileceği bir ortam hazırlamış, hem de kadın öğretmenler daha fazla kız çocuğunun okula gönderilmesi için teşvik edici bir unsur haline gelmiştir. Böylece kadının eğitimi çift yönlü olarak desteklenmiştir. Kadınların kamusal alanda var olabilmesi öğretmen okullarının açılması ile mümkün kılınmış ve kadınlar kendilerine ayrılan ev içi alandan toplumsal alana çıkma fırsatı elde etmişlerdir. Dönemine göre istisnai durumlar dahi olsa, bir kadın öğretmenin 1873'te ilk kez tayin edilmesi, 1881'de ilk kez bir kadın öğretmenin okul töreninde konuşma yapması ve ilk kez 1883'te kadınların okullarda yönetici olmaya başlamaları (Kodaman, 1990, s. 166) Dârümuallimât'ın kadınların kamusal alanda görünür olmasını tetikleyen bir unsur olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Fatma Aliye'nin kadının eğitimi, kamusal alanda görünürlüğü'nün artması ve tüketici konumundan üretici konumuna transfer olması hususundaki görüşleri adeta Kız Sanayi Mektebi ve Kız Öğretmen Okulu propagandası yapar niteliktedir. O, "Terbiye-i İçtimaiye" başlıklı makalesinde kadınların zamanlarını boşa harcamamalarını, öğrenerek, çalışarak ve üreterek değerlendirmeleri gerektiğini savunur:

Kadınlar kendi âlemlerine bırakılalı, israf ve sefahatten [eğlence] mesul tutulmayalı, hidemat-ı vatandan [vatan hizmeti] vazifesiz bulundurulalı, terakkiyat-ı ulûm [bilimsel ilerleme] ve sanayi-i müşarekattan [ortaklık] alikonulalı işsizlikten, meşguliyetsizlikten bunların bir takımı arasında en ziyade terakki eden şey dedikodu, yekdiğerine rekabet, bühtan [iftira] gibi ahlaksızlıklardır. Atalet ve meskenetin [tembellik ve miskinlik] ahlaka su-i tesir olduğu malumdur. Berher ki fabrikalar bir hayli İslam kadınlarını namus ve edep dairesinde çalıştırıyor. Bizde basma ve patiska denilen kumaşlar hemen ekmekten sudan sonra gelen havaic-i zaruriyyeden gibidir. Tine dantela su gibi gidiyor. Bizde bir basma fabrikası sahibini ihya eder. Bu gibi fabrikalar açılmalı kadınların çalışabileceği gibi daireler olamaz mı? Hiç olmazsa tireyi makaraya saracak basmayı katlayacak olan makineleri idare edemezler mi? Daha olmazsa makaraları kutulara basma topalarına denklere de istif edemezler mi? Hele dantela fabrikalarında kadın erkekten ziyade istidat [yetenek] göstermez mi? Bir takım işsiz güçsüz kadınlar bir irade tahtında bir müdire zihadesinde bulunsalar terbiye-i içtimaiyyeden [talim ve terbiye] hisseyab olsalar iyi olmaz mı? Bu suretle aileler arasında sefaletlere de çaresâz olunmuş olmaz mı? (akt. Karaca, 2013, 1497)

Alıntıdan anlaşıldığı üzere, Fatma Aliye kadınların üretime katılmalarını istemektedir. Kadının toplumsal yaşamda aktif rol oynaması gerektiğine dair görüşünü romanlarında da yinelemiştir. *Udi*'de kocasından ayrılan ve ağabeyini kaybeden Bedia eğlenmek için çaldığı udunu hayatını idame ettirmek için çalmaya başlar; *Muhadarat*'ta Fazıla intihar etmek yerine evvelce aldığı eğitim sayesinde zengin bir ailenin çocuğuna dadılık yapmaya başlar; *Refet*'te Refet'in annesi Binnaz eğitimsiz olsa da çamaşırcılık,

5 Daha sonra bu okullar ıslah edilmiş ve iptidai ismini almışlardır.

temizlik ve dikiş gibi işlerle uğraşarak ekmeğini kazanır ve kızını okutur; Refet ise okuyup öğretmen olarak çalışma hayatına katılır ve ayakları üzerinde durabilen bir birey olarak toplumsal hayata karışır.

Kendine yetebilen kadının temsilcisi: Refet

Çalışmamızın konusu olan *Refet*, Fatma Aliye'nin güzellikten yoksun, beş parasız, yetim bir genç kızın eğitim alma sürecindeki mücadelesini anlattığı eserdir. Romanın başkahramanı, Hayati Efendi ile Binnaz'ın kızıdır. Hayati Efendi İstanbul'a gittiğinde Binnaz'ı cariye olarak alır ve Anadolu'da romanda adı verilmeyen bir şehre getirir. Fakat Hayati Efendi'nin diğer eşleri İstanbullu Binnaz'ı kıskanırlar ve kardeşleri Refet'ten hiç hoşlanmazlar: "Taşralı zevceleri bu İstanbul'dan giden cariyeyi bir türlü çekemedikleri gibi yetişmiş oğlu ve kızları da ondan dünyaya gelen Refet'i bir türlü sevmezler" (2012, s. 31). Nitekim Hayati Efendi ölür ölmez hayat Binnaz ve Refet için çekilmez hale gelecek ve ikili çareyi evden ayrılmakta bulacaktır. İstanbul'a döndüklerinde de hiçbir akrabadan yüz bulamayan anne-kız kendilerini amansız bir yaşam mücadelesi ve fakirliğin pençesinde bulur. Binnaz'ın kocasının mirasından mahrum ve onun ölümünün ardından yüzüstü bırakılması ilkin Fatma Aliye'nin dönemin çokeşlilik sorununu örtük bir şekilde eleştirdiğini kanıtlar niteliktedir. İkinci olarak dikkat çekilense maddi çıkarlar üzerine kurulu akrabalık ilişkilerinin kişinin geleceğini temin etmekten çok uzak olduğu gerçeğidir. Bu sayede roman kadınların zengin bir kocaya güvenmek yerine bir meslek sahibi olmaları gerektiğini salık verir. Öte yandan, Binnaz çokeşlilik kurbanı gibi görünse de tamamen çaresiz bir kadın değildir. Onun tüm dileği kızının okuyup meslek sahibi olması ve kendi ayakları üzerine durabilmesidir. Bu sebeple Binnaz her ne kadar eğitimsiz ve bedeni işlerde çalışan bir kadın olsa da, kadının özgürleşmesi ve kendi kendine yetebilmesinin eğitimden geçtiğinin ayırdına varmış olması bakımından son derece aydın bir dünya görüşüne sahiptir. Bu çerçevede Binnaz eğitimsiz fakat kendi kendine yetebilen kadını temsil eder.

Onun bir sonraki evresi olarak nitelendirebileceğimiz Refet ise eğitilmiş ve kendi kendine yetebilen kadını vücuda getirir. İffetin korunması kaydıyla kadınların çalışarak kendi ayakları üstünde durması gerektiğini savlayan romanda, Refet önüne çıkan tüm engellere rağmen öğretmen olmak ve böylece kendinin ve annesinin geleceğini garanti altına almak hayalinden asla vazgeçmez:

Muallimelik diplomasını almaya artık dört sene kalmıştı. Refet muallimelik diploması alıp bir maaşına nail olacağı ve validesini çalıştırmayıp besleyeceği zamanları düşündükçe o tahayyül ve tasavvurun lezzetinden mest oluyor gibi bir hâl hissediyordu. Refet artık on dokuz yaşındaydı. Onun tahayyülatı o yaştaki sair genç kızların tahayyülatına benzemiyordu. Kazanacak, evini idare edecek, validesine rahat ettirecek, birçok çocuklar okutup evlad-ı vatanın talim ve terbiyesinde bulunacak, o çocukların hepsi buna hürmet edecekler "Hocamız" diye sevecekler! İşte Refet'in tahayyülatı hem bundan ibaretti. Bazen tahayyülatını daha ileri götürür, bir ev parası biriktirmek, başlarına bir mekân edinmek ve daha sonraları da eline para geçtikçe o eve şunu almak, bunu almak, güzel güzel döşemek derecelerine kadar da varırdı. (2012, s. 104-105)

Dikkat çekicidir ki Refet'in hayalleri arasında evlenmek veya anne olmak yoktur. Onun dileği okuması için çok emek vermiş annesini rahat ettirmek, kendi parasını kazanmak ve böylece toplumda bir erkeğin korumasından bağımsız bir birey olarak yer edinmektir.

Refet'in evlenmeyi hiç düşünmemesinin nedeni yalnızca idealist olmasından kaynaklanmamaktadır. Bu düşüncesinin altında yatan bir diğer neden, kendisini bir erkeği etkileyebilecek kadar güzel ve çekici bulmamasıdır. Bununla birlikte Refet bu durum karşısında hayıflanmaz, zira esas güzelliğin tenden değil zekâ ve eğitimden geldiğini bilir. Binnaz ile Refet arasındaki diyalogda Refet bu düşüncesini şöyle dile getirir:

“Fakat artık yetiştin kızım! Her zaman da kadınlar çalışacak değil ya! Bir hayırlısına düşersen seni besledikten sonra senin hatırın için beni de besler!” ... “Teeshül edemeyecek olduktan sonra böyle sözlerle kendimizi ne yoralım!” ... Refet kaşlarını daha ziyade çatıp küskün tavrıyla, “Fakr var, zaruret var! Sihat yok, güzellik yok!” ... “Mahzun olmuyorum demem! Fakat meyus olmuyorum. Evet! Keşke ben de güzel olaydım diye hatıra gelmemek mümkün değil! Lakin servet yoksa gayrete iki elimle sarılmak istiyorum. Bir zevç yüzünden, ev bark bulmak için güzelliğim yoksa alınımın teriyle ev bark idare edebilecek servet ve güzelliğe nispet vermek istiyorum. Herkese kendini sevdirmek, herkes tarafından hürmet görmek yalnız güzellik ile olmayıp çalışmakla, kazanmakla, talim ile tefennün ile de olacağını göstermek istiyorum. Bu sevilmenin, bu rağbet görmenin öyle kaybedilebilecek, çalınabilecek bir servet ile ve âlem-i nevcivaniye mahsus zeval-pezir güzellik ile olan gibi olmadığını anlatmak istiyorum.” (2012, s. 62-64)

Dikkat çekici bir güzelliğe sahip olmadığını farkında olan Refet, azim, sebat, çalışkanlık ve sonrasında elde edeceği başarı ile ön plana çıkmak niyetindedir. Güzelliğin geçici, ilim ve eğitimin kalıcı olduğunu söyleyerek kadınların saygınlık kazanması için akıllarını terbiye etmeleri gerektiğini savunur. Diğer bir ifadeyle, Refet güzel olmamasını bir eksiklik olarak görmez ve bu duruma üzülmaz çünkü fiziki albeninin yalnızca bir koca bulmaya yarayacağı fikrindedir. Öte yandan eğitilmiş bir kadın olmak bağımsızlık ve saygınlık kazanmasına vesile olacaktır. Nitekim dönemin kadın dergilerinde de çeşitli ülkelerden eğitilmiş kadınlara ve onların elde ettikleri başarılarla yer verilir, böylece ancak çok çalışmakla başarı kazanılabileceği anlatılır. “Ayrıca güzellik kavramının önemli olmadığı, asıl önemli olanın eğitilmek, fikren terbiye edilmek olduğu açıklanmış; yeni bir değer olarak eğitimin, güzellik kavramının yerini almasına çalışılmıştır” (Çakır, 2011, s. 324). Bu bakımdan Refet karakteri bir rol model işlevindedir demek mümkündür.

Romanda, fiziki güzelliğin geçiciliği de vurgulanarak, eğitimin önemine sıkça vurgu yapılmıştır. Refet kompozisyon sınavında yazdığı bir yazı ile hem öğretmenlerinin hem de diğer öğrencilerin etkileneceği bir yazı kaleme alır. Fatma Aliye, Refet aracılığıyla eğitim hakkındaki düşüncesini “mektepe bizi çalınmaz, kaybolmaz bir servet olan ilim ile tezyin edecek ve tarîk-i fazileti gösterecek bir darüledir” diyerek özetleyecektir (2012, s. 130). Başka bir noktada, eğitimin bireyin içindeki potansiyeli ortaya çıkardığından pırlanta benzetmesi aracılığıyla söz edilir:

Tahsilsiz insan yontulmamış, işlenmemiş bir hacere [taş] benzer. Ahcar [taşlar] ise mütenevvidir [çeşitli]. Çakıl da taştır pırlanta da! Bir pırlanta taş, kumlar ve ahcar-ı adiyede içinde bulunduğu halde yine pırlantadır. Lakin onun meydana çıkıp şule vermesi, baş, göğüs, bilek, parmak gibi mahallerde ahz-i mevki etmesi o ahcar-ı adiyeden soyulup düzeltilmesine ve tıraş edilmesine mütevakıftır ki tahsil işte o pırlantayı söylediğimiz hale getirmek üzere istimal olunan alat ve edevata teşbih olunabilir. (2012, s. 130)

Fatma Aliye'nin eğitime oldukça önem verdiği son derece aşıkârdır. Bununla birlikte, eğitimle kazanılacak maddi bağımsızlığa da vurgu yapılır. Refet'in daha öğretmen çıkmadan ekonomik özgürlüğün vereceği hazzı duymaya başlar. Annesine ve evinde kaldıkları Nezaket Hanım ile çocuklarına kendi parasıyla kandil simidi ve şeker aldığı anda hissettiği mutluluk ve annesinin tepkisi şu şekilde tasvir edilir:

Elindeki bu deste ve paketler kendisine ağır gelmedikten başka Refet bunda büyük bir lezzet buluyordu. Mahallelerine vasıl olup da hanesinin kapısına vardıkta Refet ömründe daha böyle hal-i sürur ile kapılarını çaldığını bilmiyordu ... Refet kendi odalarına girdiğinde validesinin simit ile şekerini önüne koymuş bulunduğu halde gözlerinden yaşlar akmakta ve dudaklarından handeler saçılmakta olduğunu gördü. Binnaz sürur ve iftihar yaşları döküyordu. Refet'i görünce kollarını açarak, “Kızım, yavrum, evimin erkeği!” dedi. (2012, s. 103-104)

Refet'in evin erkeği olarak nitelendirilmesi oldukça önemlidir zira eve ekme getirmesiyle evdeki diğer kadınlardan farkı daha belirgin hale gelir. Eğitimsiz Binnaz ve Nezaket Hanım ev içinde konumlanmışken, Refet dışarıdan gelir ve evin rızkını temin eder. Bu bağlamda roman, yalnızca

erkeklerin evi geçindiren kişi olmak zorunda olmadığını ima ederek, kadın ve erkeklere atfedilen ve birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış cinsiyet rollerini sorgular ve böylece ataerkil düzene başkaldırır. Bir kez daha kadının maddi bağımsızlığını kazanmasının eğitimle mümkün olduğuna işaret edilir.

Zaten romanda diploma kimseye muhtaç olmamak anlamına gelir. Binnaz “ya bundan bir iki sene evvel öleydim ne yapacaktın? Şimdi ise ben müsterih ölüyorum. Seni validenden iyi idare edecek, pederinden ziyade himaye eyleyecek olan diplomanın ile bırakıyorum!” (2012, s. 182) diyerek diplomanın ne derece önem arz ettiğine dikkat çeker. Diploma kadına bağımsızlığını sağlayacak bir anahtar gibidir; öyle ki, o anne-babanın korumasından bile daha üstün görülür. Öğretmenlik diploması Refet’in hayata karşı dik ve güçlü bir kadın olmasını sağlar. Bu sayede Fatma Aliye kadının sosyal ve toplumsal durumunun ıslahı için kadınların eğitilmesi gerektiğinin altını çizer, çünkü tek başına dahi kalsa diplomalı kadın hayat mücadelesinde başarılı olabilecek ve saygınlığını yitirmeden ayakta kalabilecektir.

Fatma Aliye nasıl ki diplomayı anne-baba ile eş tutuyorsa, ona göre diplomalı bir kadının kendisinin korumacılığını üstlenecek bir kocaya da ihtiyacı yoktur. Zira kendi parasını kazanan kadın kendi başına hayatını idame ettirebileceğinden bir erkeğe ihtiyaç duymaz. Romanda işlenen konu dönemin kültürüne su götürmez bir başkaldırıdır, zira ataerkil yapıdaki Osmanlı toplumunda kadın daima bir erkeğe muhtaç şekilde kurgulanır. Öte yandan, romanda, Refet kendisine evlilik teklifine gelmiş olan emmizadesi Mucip Efendi’nin teklifini kesin bir dille reddeder. Romanda, tüccarlık ile uğraşan Mucip Efendi çıkarıcı ve kurnaz bir adam olarak resmedilmiştir. Onun Refet ile evlenmek istemesinin nedeni duygusal bir nedenden kaynaklanmaz. Aksine, Refet’in diplomasını aldığını öğrenen Mucip, Refet’ten işlerini yürütmesi için faydalanmak niyetindedir: “O zamana kadar masraf olacak diye evlenmemiş olan Mucip, bu yüzden olacak istifadeyi düşününce mükemmel hesap bilen bir karı almayı katiyen zihnine yerleştirir” (2012, s. 198). Refet’e hem yemek ve çamaşır gibi ev işlerini yaptırabileceğini hem de hesaplarını tutturabileceğini hesap ederek onu kârlı bir kazanç kapısı olarak görür: “Mucip, Refet’e bir karı diye değil mahiye kendisine sekiz yüz veya bin kuruş getirir bir irat nazarıyla bakıyordu ve öyle bir irada Mucip nasıl haris olursa Refet’e de öyle göz dikmişti” (2012, s. 198). Mucip’in geleneksel korumacı erkek rolünü de üstlendiği gözden kaçmaz. Refet’in kira vesaire borçlarını ödeyeceğini söyler ve servetinden dolayı kendisinin Refet’in nazarında büyük bir nimet olduğunu dile getirip böbürlenir. Dahası, Refet öğretmen çıktığında onu ne okula ne de taşraya göndereceğini söyleyecek kadar ileri gider. Onunla bir an önce evlenmek için emrivaki yapar: “Haydi bakalım hazırlan da düş arkama ... Lakin senin bu türlü inat ve ısrarların işe yaramaz Refet, benimle beraber gelmeye mecbursun. Sen gitmezsen ben seni cebren götürebilirim. Zira senin velinim!” (2012, s. 194-195) diyerek kendini Refet’in ölmüş babasının yerine geçmiş bir otorite figürü olarak görür. Bu şekilde konuşma cüretini ataerkil Osmanlı kültüründen aldığı açıktır. Mucip buyurgan tavrından vazgeçmez çünkü Osmanlı geleneklerine göre teklifinin kesinlikle kabul edileceğini düşünür. Refet ise daha fazla sükûnetini koruyamaz ve vakur duruşunu bozmadan ekonomik bağımsızlığından aldığı kuvvetle Mucip ile neden evlenemeyeceğini açıklar:

“Çünkü siz cahilsiniz!...” dedi. Bu söz yıldırım gibi Mucip’e tesir etti. Kendi malumatsızlığını, tahsilsizliğini alacağı zevcenin malumatıyla örtmek istediği halde işte o tahsil görmüş, malumatı almış olan bir kız da kendisini beğenmediğini görünce fena halde bozuldu. Hiddetinden ne yapacağını, ne diyeceğini bilemiyordu. (2012, s. 206-207)

Refet Mucip’i eğitimi ve görgülü bulmadığından kendine denk görmez. Refet eğitim ve diplomasından aldığı öz güvenle kısmetini reddeder. Mucip her ne kadar zengin bir erkek olsa da Refet’in tahsili karşısında çaresiz kalır. Refet’in diploması otoriteye karşı gelmesine ve hür iradesini tecelli ettirmesine

imkân tanır. Kadınların % 98'inin doğurganlık yılları geçmeden evlendiği bir dönemde⁶ Refet'in bekârlığı tercih etmesi son derece radikal bir hamledir. Çakır, Osmanlı toplumunda kadınların evlenmesine ilişkin yaptığı değerlendirmede “toplumun sürekliliği ve düzenin dengesi açısından, ister kadında, ister erkekte olsun, bekârlık hoş karşılanmazdı. Kadın, evlenerek ve anne olarak değer görür, saygınlık kazanır ve geleceğini güvence altına alırdı. Çocuksuz kadın işe yaramaz olarak nitelenir; ya baba evine geri yollanır ya da üzerine ikinci bir kadın “kuma” alınır. Bir kadın eğer evlenmeden ölürse, kendisine yüklenen görevi yerine getirmemiş sayılırdı” (2011, s. 262) derken kültürde kadının hayatını temin etmesinin eş ve anne olmaktan geçtiğini vurgular. Bu çerçeveden bakıldığında Refet'in toplumsal normların ne derece dışına çıktığı daha da net görülür. İlk Refet evlenmemeyi *kendisi* seçerek toplumsal düzeni kökünden sarsabilecek bir karara imza atmış olur. Ayrıca, roman, kadının annelikle özdeşleştirilmiş değerinin kendi ayakları üstünde durarak sağlanabileceğini gösterir. Bir erkeğe eş olarak kazanılan saygınlık ve maddi güvencenin diplomalı bir meslek ile de gerçekleştirilebileceğini göstererek evlilik kurumunun kadınların alınını yazısı veya onlar için kaçınılmaz bir son, bir kurtuluş vesilesi olmadığını anlatır. Sözde bir erkek tarafından sağlanabilecek imkânları kadınların kendi elleriyle yaratabileceklerini ve hayatlarını kendi elleriyle inşa edebileceklerini salık verir. Osmanlı'daki ideal kadınlık kurgusuna ve geleneksel evlilik uygulamalarına meydan okur ve mevcut toplumsal düzene bir alternatif sunar.

Romanın sonunda Refet Dârümuallimât'tan mezun olmuştur. Hikâyenin başında hakarete ve dayaha maruz kalan çelimsiz ve hastalıklı kız⁷ gitmiş, yerine öz güvenli ve olgun bir öğretmen gelmiştir. Artık ekonomik bağımsızlığa erişmiş ve bir erkeğe boyun eğmek mecburiyetinde olmayan Refet, mesleğini başarıyla icra ederek kendi kendine yettiğinin somut bir göstergesi olacak bir ev alma hayalindedir: “Artık böyle acz ve zaruretle değil inşallah istikballerimizi temin edecek bir derecede maaşlarımızdan para topladıktan sonra birer hane alırız. Bir de dükkân falan gibi bizi besleyecek şeyler alırız” (2012, s. 210). Görüldüğü üzere eğitim Refet'in maddi bağımsızlığını temin etmesine, maddi bağımsızlıkta kadınlara dayatılan cinsiyet rollerine meydan okumasına sebep olmuştur. Refet böylece adeta kendini gerçekleştirmiştir çünkü kendini eğitimle donatmış ve erkekten bağımsız kadın kimliğinin değerini keşfetmiştir.

Sonuç

Osmanlı'da özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte filizlenen Batılılaşma ve modernleşme hareketi, kadın cinsiyeti üzerinde de olumlu değişimlere sebep olmuştur. Osmanlı kültürü ataerkil ve İslami değerler üzerine inşa edildiğinden, kalıplaşmış cinsiyet rolleri ve geleneksel değer yargılarının kadının hareket alanını sınırladığı gerçeğini kabul etmek gerekirse de, Tanzimat ile birlikte kadının toplumsal statüsünde bir iyileştirilmeye gidildiğini, kadınların da çalışma hayatına girerek kamusal alanda varlığını göstermeye başladığını ve kadınların kendi hak ve özgürlüklerini elde etmek amacıyla seslerini duyurmaya başladığını ifade etmek yanlış olmaz. Bu bağlamda, Anadolu coğrafyasında kadının görünürlük kazanması ve kadınlara çeşitli haklar tanınmasını yalnızca Cumhuriyet dönemi ile ilişkilendirmek doğru değildir. Döneminin diğer kadın-erkek aydınları gibi, Fatma Aliye Hanım da

6 “There is no doubt that marriage and reproduction were viewed as necessary and inevitable stages in the life-course of individuals in Istanbul in past times ... Marital statistics from the two censuses during our period make that very clear. Only 2 per cent of all women did not marry before reaching the end of their childbearing years” (Duben and Behar 1991, s. 103).

7 “O ıstırap çektiğince ağlıyor, herkesin istirahat için girdiği yatak sanki biçare yavrucağa batıyordu ... Refet yürürken vızlıyor, validesi kucağına alırken de ağlıyordu. Artık bunun kadar ahlaksız bir çocuk olamayacağına hükmediyorlardı. Fakat zavallı Refet yürürken dizlerinde iktidar olmadığı cihetle zahmet çekiyor, gayret etmese olduğu yere çöküyor ki bunu görenler yürümek için inatçılığına veriyor. Validesi kucağına alırken ise o mariz kollar sanki kopacakmış gibi ağlıyordu” (2012, s. 37).

birçok yenilik ve değişikliğe gebe Tanzimat yıllarında Osmanlı kadın hareketinin içinde yer almış ve bütüncül bir refah için kadının eğitilmesi ve geliştirilmesi gerektiğinin farkına varmıştır. Hem kurmaca eserlerinde hem de makalelerinde kadın meselelerine eğilen yazarın, *Refet* romanının da Osmanlı kadın hareketi ve kadınların kendi güçlerinin farkına varması bağlamındaki katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Bir kadın yazar ve bir aydın olarak döneminin kadınlık sorunlarıyla hassasiyetle ilgilenmiş olan Fatma Aliye, Refet ile döneminde istisna kabul edilecek bir kahraman yaratmıştır. Karakterin kamusal alanda kabul gören bir meslek edinerek maddi bağımsızlığını sağlaması ve bu sebeple bir erkeğe eş olmayı tercih etmeyip hayatını kendine yetebilen bir kadın olarak idame ettirmesi kadının erkekten bağımsız kurgulanan kimliğini ortaya koymasından son derece önemlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, her ne kadar on dokuzuncu yüzyıl sonunda modernleşme hareketleri hız kazansa da, okuyucuya meslek sahibi ve bekâr bir genç kadın temsili sunmak kuşkusuz cesaret gerektiren bir hamledir. Fatma Aliye'nin Refet Öğretmeni eğitimi ve kültürü, bir erkeğin korumasından bağımsızlığı ve atanmış cinsiyet rollerinden kurtulmuş olması sebebiyle "yetkin kadın modeli" (Karaca 2012, s. 23) inşasında öncü ve örnek alınası bir karakterdir.

Roman, kendi ayakları üzerinde durmayı başarmış bir kadın temsili sunması açısından, kaleme alınmasından bir asır sonra bile, halen kamusal alanda var olma çabası gösteren kadınlara cesaret ve tavsiye verici niteliğiyle, güncelliğini korumasının yanı sıra, Osmanlı ile Cumhuriyet dönemi ve eserleri arasında da bir köprü kurarak, aynı coğrafyada var olan fakat farklı iki devlet yapısı ve kültürüne maruz kalmış, çeşitli sorunlar ile başa çıkılmak mecburiyetinde olan kadınlar arasında dayanışma ve kardeşlik duygularını da ateşlemektedir.

Kaynakça

- Canbaz, F. (2005). "Fatma Aliye Hanım'mın Romanlarında Kadın Sorunu." Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- akır, S. (2011). Osmanlı Kadın Hareketi. İstanbul: Metis.
- akmak, B. (2013). "Tanzimattan Cumhuriyet'e Uzanan izgide Osmanlıda Kadın Hareketleri, Dönemin Tiyatrosunda Kadının Temsili Ve Kadın Sorunu." Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi 0.18, 44-79.
- Doğramacı, E. (2000). Women in Turkey and the New Millennium. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Duben, A. & Behar, C. (1991). Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940. Cambridge: Cambridge UP.
- Esen, N. (2017). Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar. İstanbul: İletişim.
- Fatma Aliye Hanım. (2012). Refet. Yayına Haz. şahika Karaca. İstanbul: Kesit.
- Gençtürk-Demircioğlu, T. (2010). "Hayattan Kurmacaya: Fatma Aliye Hanım'mın Dört Romanında Metinlerarası İlişkiler." Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 3.13, 104-109.
- Karaca, ř. (2012). "Fatma Aliye Hanım ve Refet Üzerine...." Refet. Fatma Aliye Hanım. Yayına Haz. şahika Karaca. İstanbul: Kesit.
- Karaca, ř. (2013). "Fatma Aliye ve Emine Semiye'nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri." International Journal of Social Science 6.2, 1481-1499.
- Kodaman, B. (1990). "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını." Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi 5.1, 135-182.
- Kurnaz, ř. (2011). Yenileşme Sürecinde Türk Kadını: 1839-1923. İstanbul: Ötügen.
- Meriç, N. (2005). Adab-ı Muaşeret: Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değerimini (1894-1927). İstanbul: Kapı.

“tanzimat.” TDK Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi: 25 Mart 2019. Erişim Linki:
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5c9b2d73d250a6.99715067

Yaraman, A. (1992). Elinin Hamuruyla Özgürlük: Resmi Tarihten Kadın Tarihine. İstanbul: Milliyet.

Zihnioğlu, Y. (2003). Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği. İstanbul: Metis.